

Світлій пам'яті Василя Шукшина присвячую

Коли Санькові Бреусу не йти на роботу — випадає це не часто, а хіба що в неділю у передобід і полудень,— тягне його між люди. Не поговорити, ні. На балачку Санько і змалку мамулюватий, через що й прозвано його Диким. І не послухати чиеїсь мови, бо все те, про що в селі водиться гомоніти, вже чуто й перечуто. Однак і в хаті самому нудьга, тільки мухи гудуть та радіо в чорному ящикку на стіні шкабарчить: уже рік чи два як несправне.

То вдягається і йде. В нових чоботях казенного крою (сестра-офіцерша прислала), синьому галіфе з голубими кантами і сукняній гімнастерці до стоячого коміра з червоним підкомірцем. А до всього ще й картуз військовий, без кокарди, щоправда, — теж сестрин подарунок посилкою. Ні галіфе, ні гімнастерка не облягають Санька — мабуть, офіцер сестрин гладший,— тільки шия туго сидить у комірі, тверда і засмагла, як червоний хром, та плечі розпинають сорочку так, що й шви розходяться і нитку видно. А галіфе — торбою. І, вдягаючи його в неділю чи свято, Санько щоразу прикидає, який-то завширшки ніколи не бачений його зять, чи шуряк, чи свояк...

Надворі за ворітьми Санько трохи пристоює, зиркаючи з-під блискучого низько насунутого на брови козирка дикувато чорними очима далеко по вулиці, і розмірковує, куди його податися: до лавки, чи до клубу, чи на автобусну зупинку, подивитися, хто сідає, хто встає та куди піде — в село чи на хутори. А то, буває, визирне у віконце якась проїжджа краля в синіх або червоних окулярах, то можна й побавитися — підморгнуть, а чи палець великий показати: мовляв, гарна ти дівка! Трапляються такі, що й окуляри знімуть та помружать на Санька грайливенькі підведені очі, а здебільшого копилять губу і одвертаються: пхе... Ну-ну, паняйте далі, в свою пхекалівку!

За хатою, чути Санькові, у дикій груші й далі — у вільшині до самої річки — солов'їне грище любовне, на всі голоси й підголоски, далі, ближче, з усіх боків, просто в душу неначе тьохкає, і душна низова луна аж мліє од тих солов'їних стражданячок.

"Ач, скільки їх нашевкалося сей год,— думає Санько.— Як повна, брат ти мій, шапка пшона!"

А сам никає очима од хати до хати, по вигону, попід вербичками вздовж вулички. В будень на кутку дивись не дивись, а нікогісінько, та ще весною, не побачиш, усі на городах, та по дворах, та по роботах. А в неділю, як сонце, кутяни виходять за ворота і сидять: хто на лавочці коло хвіртки, хто на стільчику, а хто йшов та зупинився погомоніти — навпочіпки або підібгавши ноги по-турецьки на молодому, ще чистому спориші. Гу-гу, гу-гу,— про політику, в якій не тямлять, про нову лавошницю ледачу (що не попроси подати — кривиться), про торгівлю з Китаєм, що нібито знову буде (хтось десь чув, що китайські ліхтарики далеко світять), а найдокладніше про те, як ловко після дощу городина вгору пішла.

Оно посеред вигону дід Лука сидить, у газету козирком уткнувся — усе щось вичитує! — і корову на налигачі держить. Корова пасеться між будячками, одганяє головою мух і разом з налигачем смикає й Луку, так що інколи йому аж картузик падає з голови на газету. Тоді він сердитющо зиркає на корову, однак не лається (годувальниця ж), а мовчки надіває картуз і знову вшніплюється в газету.

— Що, діду, інтересного вчитали? — гукає до нього Санько і сміється очима, бо відколи пам'ятає Луку, все він щось у газетах шукає.

— Та ось пишеться,—хрипко одказує старий,— що приїжджав у Америку якийсь король з новою королевою... То я оце й не доберу: як це — з новою?

— Х-га-га,— сміється Санько самими грудьми, ізглибока і — поблажливо.— Що ж тут добирать? Стару прогнав, а молоденьку взяв. От вам і нова!

— Ну да! — сердиться Лука.— "Прогнав!" Тобі що король, що мужик. Меле трясцізна й що...— І знову козирок у газету. — Королі ще ласіші од мужика! — сміється Санько. І, подумавши, додає круто, причому зіниці йому робляться, як дві краплі гарячої смоли: — Ви краще б он подумали, де корову напасти, бо здохне на будяках!

Лука на те ані пари з уст: що правда, то правда, а правді кільця не вправиш — худа корова.

А оно дід Ганжа скніє під призьбою на ослінчику, спину вигнув до сонця, на ціпок обіруч сперся і дивиться погаслими очима кудись у безвість понад вигоном, а чи бачить що — хтозна. Смерті, каже, виглядає. Узимку в хаті ждав, а це вже й надвір виходить. "Нема йому смерті, видно, ще не всі гріхи згадав та покався. Того вона й не йде! — думає Санько і сміється сам собі: — Х-га-га!"

Така вулиця — як не дід, то баба, а то й нікого.

Правда, ще Софійка Малашкова з дитиною на руках сидить он під ріденьким тинем з паличок, натиканих у землю. Не тин, а страм. А кращого зробити нікому: дві баби на хазяйстві й обидві нікудишні, тільки їдять та гризуться щодня, а самій Софійці не до тину: раніше щоночі підпирала спиною чужі хлівці та верби — з парубками, своїми й заїжджими, а тепер дитину глядіти треба.

Чи знає вона хоч, од кого та дитина, х-га-га!.. Сидить, цвіте щоками. Аж іздалеку видно. А крізь тин, поза плечима в неї, пнеться до сонця бузок молодий і теж цвіте.

Санько рушає до Софійки, перестрибуючи глибокі ще з весни колії, що їх трактор прорізав, як молоковозку до большака тягав.

— Хоп! Хоп! — весело й легко видихає Санько, перестрибуючи колії, а чоботи й собі — рип, рип! Добру взувачку офіцерам шийуть, ганчір'яний хром так би не рипнув.

— Здоров, дівко, чи пак, молодице! — каже, підходячи до Софійки, і сідає поруч на лавочці з вільхової дошки, що тріснула вздовж. А Софійка пих — і щоки враз, як дві ружі. Така вона: тільки обізветься до неї хтось чи сама до когось, так і почервоніли.

— Спить? — киває Сашко блискучим козирком на дитину, що ворушить у губах новеньку соску.— О, вже й соску десь доп'яла...

— Брат Мишко з Домбасу прислав, одказує Софійка і легенько прикушує зубами нижню губу, щоб не сказати Санькові нічого образливого за оте його здоровкання, бо... він же скажений, смола в зіницях одразу так і закипить.

— А я, гад, скільки в районі не напитував, ніде нема,— сміється Сашко, і важко збагнути, жартує він чи правду каже.

— Наче тебе прошено...— стинає плечем Софійка, легенько, щоб не розбудити дитину.

— Не прошено, так сам чув, як воно щовечора бує. Воно що
— хворе?

— Ні... Так чогось нервичає,— зітхає Софійка.

— А не гукає "тату", х-га-га?..

Софійчині щоки наливаються ще густішим бузковим
рум'янцем, брови немічно тремтять, і вона одвертається з
дитиною.

— Іди собі, куди розігнався.

— А я нікуди й не розганявся, а прийшов одвідати,— мирно
одказує Санько і дивиться на Софійчину спину, що виглядає з
глибокого вирізу в дешевому платті. Вузька спина, тендітна,
в золотому проти сонця пушкові. І родимок багато, дрібні, як
макове зерно. Санько тікає від них очима, а все ж бачить
краєчок розпашілої Софійчиної щоки, пухнасті кучерики поза
вухами, жмутик довгого рівного волосся, туго перев'язаний
зеленою тасьмою — просто, без бантика.

Санько поторкав один кучерик пальцем і спитав,
примружуючи око:

— Сама накручувала чи зроду? Софійка повела головою і
одхилилася.

— Іди вже собі. Дивляться оно всі, ще мені не хватало, щоб і
тебе пришили...

І стала пригойдувати дитину, рвучко, невміло, не
пригойдувала — теліпала. А Санько підпер щоки долонями і

тихо засвистів. Ф'ю, ф'ю,— виводив тоненько, не пісню; і не марш, а таку собі триндичку. Тоді кинув свистіти і запитав:

— Це не від того, що казав: "Я такої, как ти, во всій Золотоноші не стрічав"?..

— А ти шпигував... — гостро примружилася Софійка і знову прикусила губу, але не так, як раніше, боячись зачепити лиху на слово і на руку Санькову погорду — бачила ж бо, як він кидав біля клубу вдвічі більших за себе хлопців об землю і як горіли при тому його відчайдушні смоляні очі, і знала, що навіть ті з її подруг, у кого серце промовляло до Санька, як і в неї колись, іще школяркою, боялися почути від нього жадане оте "ходім". Отож затято губу прикусила і що дужче одвернулася геть і головою норовисто повела. Те означало, що вона анітрохи не боїться його і не хоче, не буде з ним говорити: хай сидить бовдуром.

— Не шпигував,— байдуже одказав Санько,— а йшов пізно з роботи й почув.

Софійка мовчала. І мовчанка та була по-жіночому затята.

Санькові це сподобалося. Правильно. А то раніш, було, вечорами коло сільбуду тільки й бачиш: хто б з хлопців не підчалив до Софійки, дивись, уже залигав рукою тоненький стан, одлучив од гурту, шепоче щось, регочеться впевнено і — веде. А вона тільки озирається немічно і — йде. Хіба то дівка? Глина опішнянська!

Санько збив на очі картуз і посвистував, обхопивши долонями щоки, і слухав, як за сосною, на сусідньому кутку трахкають молотком по залізу, либонь, дах у когось перекривають. А за Софійчиною хатою, в крамарівському садку,

ляпають картами й мовчать. Поки хтось не виграє. Тоді або регочуть аж до кашлю; або лаються.

— Трах-тах-тах...— лине од поля з-за сосни і гатить по скронях.

— ...ах-ах-ах,— озивається в сосні, і хтось із картярів гуде:

— Людям оно й неділі немає...

— Хіба ж то люди? То, у Якова Великодного,— одказують йому з тонкою посмішкою в голосі.— П'ятий хлів вибехкав та вкриває.

— Угу. Хоч без Бога за пазухою, зате під залізом...

— І то випаде щастя чоловікові. Побили денікінці за те, що сідло офіцерське вкрав, а так, бач, сорок год у революціонерах і проходив! Тепер тільки оскиряється...

Санько слухає розмову і посвистує веселіше. Він-то добре знає Великодного. Як і Великодний його. Підсидів Санька колись давно, ще хлопчиком, у колгоспному садку з пазушкою антонівок і бив. А Санько його торік поторкав. За все! Стрів якось потемки в сосні з лантухом кавунів за плечима (Великодний вийшов на пенсію і крав уже не вдень, а вночі), присвітив сірником в обличчя, залите потом, жалібно скривлене од переляку, і сказав так весело, що аж у самого мурахи по спині побігли: "А-а, це ви, Якове Опанасовичу! Здрастуйте! Та не трусіться, я в суд не подам..."

І поторкав.

А через кілька днів, чув, поїхав Воликодний у Полтаву і жив там, мабуть, з місяць, поки вставив зуби. Тепер, як балакає,— шепелявить...

"То ж тільки раз і зачепив! А якби що і вдруге, х-га-га... " — думає Санько з легким серцем і дослухається до солов'їв у лузі.

По сей бік їх чути глухіше, наче з глибокого провалля, пісні їхні зливаються в одну і плинуть, плинуть понад річкою, мовби весняна вода великим ровом.

"Це їх аж до Дніпра скрізь по лугах повно",— розмірковував Санько. Йому-бо здавалося, що солов'їна повінь ота сягає тільки до Дніпра, а далі простилається така безмежна синя широчінь вод, що й оком не зглянеш. І над нею — тиша, та чайки падають з крила на крило... (Санько, щоб сказати, далі Миргорода не бував, і Дніпро уявлявся йому по Гоголю, ще з школи: "Рідко яка птиця долетить до середини Дніпра. Пишний! Немає ріки йому рівної в світі..."). А за Дніпром, немов далекі хмари в погожий день, бовваніють над водами гори та церкви білі, золотoverхі сяють поміж ними. А в горах ліси гудуть споконвічні, і через те солов'їв там не чути, хіба що орли в небі кружляють та ходять присмерковими ущелинами люди — в овечих шапках, з твердими синіми очима, під брови захованими, та з мідними топірцями в руках замість костурів... Ото люди! А тут... Павучня. Усе товчуть одне одного як не за курку, то за межу, то за сонце, що світить не в один лише двір, а ще й у сусідів... Ех! "Таки дотеліпала дитину, поки з пелюшок витрусила",— кинув косяк на Софійку, що невміло, похапливо закутушкувала немовля у новенькі пелюшки з білого ситцю.

— Давай подержу,— сказав похмуро і відчув у грудях терпке незнайоме тепло: ніколи ще дітей у руках не тримав.— Давай, давай,— простяг до Софійки дві великі, немов колиска, стулені до купи долоні.

Софійка глянула на ту колиску, ледь затримала на ній полохливі, змучені соромом очі, повагалася — люди ж кругом — тоді таки поклала в неї дитя.

— Не впусти тільки гляди,— і бгала, бгала швидкими пальцями пелюшки, обгортаючи ними легеньке, як пір'їна і Санько чув це крізь ситець — шовково ніжне тільце, доки таки скужала чепурний білий снопик, оперезаний червоною стрічкою.

Санько не віддав того снопика одразу, хоч Софійка простягла по нього руки, а поклав собі на коліна і аж тоді побачив двоє оченят — просинюватих, як не дорослий ще терен в отому своєму туманці. Оченята дивилися мимо Санька в небо і були такі спокійні, такі пречисто лагідні...

— Ну, як живеться на світі? — спитав Санько в тих оченят, але вони й не ворухнулися навіть і так само пречисто — ні подиву в них, ні турботи — дивилися в небо, тільки соска швиденько ворушилась.

Санько почмокав губами, як звук чмокати на коняку, але оченята все одно дивилися тільки в небо — цвіли собі, й годі.

— Воно ще нічого не тямить,— сказала Софійка, ледь усміхаючись.

— Що — парубок чи дівка? — спитав Санько і вперше глянув у Софійчині очі. Вони були, як і ті двоє,— дві великі просинюваті тернини в туманці. Софійка швидко прикрила їх віями, почервоніла вмить і сказала, ніяковіючи:

— Не бачиш хіба: стьожка червона...

— То й що?

— Що... Дівчинка, значить.

— А-а...

— Давай уже.

Санько віддав дитину, підвівся і згори ще раз глянув у байдужі до нього терненнята.

— Нічого,— сказав, усміхаючись мимо Софійки, в поле кудись,— Виросте — бігатиме на корівник матері помагать. Так що радій.

І пішов не попрощавшись, а руки все ще чули маленьке шовкове крізь пелюшки тільце.

Сонце було вже високо, а в молодій сосні між рядами блищала росяна павутина, бо тут ще розкошували тіні, пахло мокрим піском та живицевими слізьми, і широкі оленячі груди Санькові не дихали — пили крутий сосновий дух. Стежка була вузька, соснове гілля пошпигувало голками в щоки й крізь одяг, чіпляло вологу лоскотну павутину на лоб, на вуха, на щоки, а плечі холодила роса. Добре самому серед дерев! Тиша, ніхто не турчить про свої клопоти, ніхто не муляє очей, і Санько подумав, що добре було б вивчитися десь на лісника та в лісі й жити.

За сосною, біля самого кладовища, на піщаному горбі, ще донедавна стояла хата старого Хвиля-бондаря, а тепер зосталася сама піч, що біліла ночами, як примара: перебрався Хвиль до сина в район, а хату продав "на знос". Голий став тепер, закуток між сосною і кладовищем, Раніше тут було тільки й чуєш: стук та стук, стук та стук, — удосвіта, в обід,

вечорами при місяці — Хвиль діжки робить. А в неділю, дивись, правлять Хвилі возиком у город на базар один-два білих липових кадібці. Тільки торкни їх пальцем — гудуть, як кобзи... А Хвилиха возик іззаду підпихає.

Серед полудня вертають у село — всі люди автобусами чи попутними, а Хвилі пішки, з возиком, і на Хвилисі хустка така, що сонце до неї аж лащиться — квітка на квітці. А на Хвилеві реміняка нова й очі сливові...

Ба ні. Є хтось на колишньому дворіщі хвилівському, бо пилка, чути, чиргикає. Мабуть, не все ще дерево перевіз і покупець. Сосна рідшає, більшають у ній просвітки, вже й і хрести на кладовищі видно і Хвилеву грушу — ні свійську, ні дичку, але щороку однаково родючу. Гнилички на ній родять круглі, м'які, мов віск, і солодким кваском пахнуть. Чи то ж то виріс хоч один гурт хлопчиків у селі, які б з трепетом у сердечках не ждали, коли на Хвилевій груші пожовкнуть гнилички? Навіть ті, у чийх батьків були добрі садки, гороб'ячими зграями налітали вночі з кладовища на Хвилеву грушу.

Санько вийшов із сосни й побачив під грушею самого Хвиля. Старий стояв навколішки й пиляв.

"Невже грушу?!"

Так і є.

Санько відчув, як у грудях йому спирає дух, і зціпив зуби: ніколи не думав, що Хвиль отакий зажер.

— Боже поможи,— похмуро зронив Санько, обмацуючи очима худі Хвилеві плечі, що ворушилися над пилкою—вона: вже по долоню увійшла в грушу.

Хвиль випростався, звів на Санька старі водяві очі, й сліз у них — два повнісінькі наперстки: видно, од напруги.

— Здоров, синок.— Хвиль довго-довго дивився вгору на Санька. Впізнавав.

— Пиляєте?..

— Пиляю, синок. Чи не Санько, бува, Одарчин?

— Таке.

— Пиляю,— зітхнув Хвиль і сидів нерухомо, обхопивши тремтячими пальцями гострі коліна.

— А не шкода?

— Шкода,— мирно одказав Хвиль,— та що поробиш, як треба.

— Навіщо — треба?

— На хрест бабі, сину. Вмерла моя баба. Ти її знав? Ага. Так нема вже баби Мотрі. То оце думка, їй з окоренка зроблю, а собі з верхняка, щоб, як одбуду на цьому світі, не завдавати людям мороки.— І засміявся голенькими яснами. Син то каже: давайте, тату, я в сільгосптехніці залізний мамі зроблю, а я не хочу. Куди ж воно — з труби? Труба тільки гуде, порожня...

І знову взявся за пилку. Чирги чирги... — бризкають з груші жовтогарячі крапельки тирси. Хвиль уже не розгинав спину, і Санько помалу рушив від нього на кладовище, де серед старих, почорнілих біліє один майже новий хрест — над Саньковою

матір'ю. Вони стоять у парі — материн і батьків хрести, тільки батьків уже зчорнів, а мамин ще не встиг.

Санько знімає картуз і стоїть так, утупившись очима в рушники, якими перев'язано хрести: злиняли обидва на весняних дощах, пожолобилися на сонці, і вітерець їх не ворушить.

Після материної смерті (Санька через її хворобу й до війська, не забрали) минуло чотири місяці, тому й хрест над нею ще не встиг узятися сірим туском, і Санько ще не вжився в самотину, а щодня, йдучи з роботи, уявляв собі, що ось увійде він у хату, а на столі, на чистій скатертині біла тепла гора під рушником (хліба мати напекла), а в хаті чисто заметено, і курявичка з долівки ще кружляє-вилискує проти сонця у вікна... І од цього видіння часто бувало так, що він брався рукою за клямку, забувши, що двері засунено і треба іти у хлів по ключ. Батько теж не забувався, але він був. далі, Інколи він приходив у хату, здебільшого звечора, приходив не сам, а лише його кашель та, шепеляве посвистування в грудях, наче близько десь билася під льодом бистра вода. Батько вернувся з війни кривий і поранений у груди; Так він і в колгоспі робив, то вагарем, то сторожем, так і помер — кривий і поранений. А мати, як тепер часто здається Санькові, наче й не хворіла, а всихала із року в рік, як усихає старенька вишня: одна гілка цвіте, друга тільки листя дрібне викидає, третя — німа... Потім, коли її ховали, Санько, вперше і востаннє цілючи материні руки, відчув губами, що вони сухі...

Гробки були-чисті: позатої неділі Санько обібрав на них кожную бур'янину. І люди зійшлися тоді всім селом. Усяк до свого. Тож прибране кладовище було, як світлиця — чисте і в рушниках. Санько теж виніс вузол з пирогами — сусідка, баба Шкабурка спекла — і з лавочним вином та горілкою. Люди приймали з його рук повні чарки, брали гарячі ще пироги, і так з

пирогом в одній руці, з чаркою в другій, примовляли: "Хай же, сину, твоїм татові й мамі земля пухом, а пам'ять нічна". Проте співчувати, глянувши в Санькові очі, ніхто не наважувався.

На обох могилах, батьковій і материній, посходили півники, ще кволі на колір, блідо-зелені, але — Санько доторкнувся до них пальцями — цупкенькі вже й гострі.

Півники, півники... Скільки пам'ятає себе Санько, вони щовесни сходили біля хати під вікнами, росли наввипередки, заглядали в шибки синіми дзьобиками й синіми гребінчиками. І щовесни були такі ранки, коли мати входила знадвору до хати з такими простими й радісними словами: "Зацвіли, сину, наші півники".

Тепер вони вже ніколи не цвістимуть під хатою. Санько викопав їх недавно і переніс лантухом сюди вночі, щоб ніхто не бачив — хай живуть тут, біля батька й матері. Вони їх завели біля себе ще молодими, хай вони їм і цвітуть.

Санько глянув на сонце. Воно показувало, що незабаром уже треба й на роботу,— годувати Петька-бугая та везти молоко на молочарню,— надів картуз і пішов з кладовища.

А під сосною повільно й тихо чиргикала Хвилева пилка. І з Новоселівської вулиці од поля зухвало вибахкувало над кладовищем:

— Трах-тах-тах, трах-тах-тах... — Великодний укривав п'ятий свій хлів.

І Санько подумав, що й справді залізні хрести негодящі, бо оте великоднівське трахання й на тому світі достає людей — по трубах...